

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a knihovnictví
Kabinet knihovnictví

VZDĚLÁNÍ JAKO PŘÍČINA SOCIÁLNÍ NEROVNOSTI

Seminární práce k předmětu Učící se společnost a role knihovníka v ní

Autor: Markéta Babirádová
UČO: 216045
Typ studia: prezenční
Ročník: třetí
Počet znaků: 14 329

Brno
2009

OBSAH

1. Úvod	3
2. Sociální a vzdělanostní nerovnost	4
2.1 Sociální a vzdělanostní nerovnost v tradiční a moderní společnosti	4
2.2 Vzdělanostní nerovnost	5
3. Vliv školy a rodiny na vzdělanostní nerovnost	7
3.1 Pierre Bourdieu a kulturní kapitál	7
3.2 Příčiny sociální nerovnosti	8
4. Vzdělanostní nerovnost v české společnosti	10
4.1 Vývoj vzdělanostní nerovnosti do roku 1989	10
4.2 Vývoj vzdělanostní nerovnosti pro roce 1989	10
5. Závěr	12
Použité zdroje	12

1. Úvod

Vzdělání, zaměstnání a příjem tvoří tři základní prvky určující stratifikační řád v moderní společnosti. Vzdelání se stalo dominantním prvkem ovlivňujícím sociální postavení jedince ve společnosti, protože má přímý vliv na zprostředkování odpovídajícího zaměstnání, z kterého plyne výše příjmu jedince. Podle T. Katrňáka „na trhu práce měníme vzdělání za zaměstnání a s ním související plat, který pak na ekonomickém trhu vyměňujeme za zboží a služby, tedy za životní úroveň a konzum.“¹

Tradičním předmětem sociologického bádání jsou nerovnosti mezi různými skupinami lidí. V moderní společnosti je klíčovým aspektem nerovnosti stupeň a kvalita dosaženého vzdělání. Ta je do jisté míry ovlivněna sociálním původem jedince. Je známo, že lidem pocházejícím z vyšší společenské třídy, se dostává vyššího a kvalitnějšího vzdělání. Naopak lidé, jejichž rodiče patří k nižší třídě, ve většině případů vyššího vzdělání nedosáhnou.

V této práci se budu zabývat vzděláním jako jednou z hlavních příčin sociální nerovnosti. Budu vycházet především z textu T. Katrňáka, M. Kreidla a N. Simonové. Pokusím se nastínit základní teorie zabývající se vzdělanostní nerovností, situací nerovného přístupu ke vzdělávání v české společnosti a jejími příčinami.

¹ KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci : vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. s. 13.

2. Sociální a vzdělanostní nerovnost

Vznik nerovnosti je přímo spjat se vznikem společnosti a společenské stratifikace. Nerovnosti se rozumí určité hodnocení nějakého rozdílu lidmi nebo sociálními skupinami na základě hodnotového žebříčku a liší se podle kritérií, které jí vymezují, např. pohlaví, vzdělání, náboženství, národnost, majetek apod. Nerovnost má sociální charakter a tudíž se nachází v každé společnosti.

Sociální nerovnost v tradiční a moderní společnosti

V tradiční společnosti hrála hlavní roli, působící na sociální nerovnost, rodina. Pozici ve společnosti, rozsah moci a bohatství záviselo na ekonomickém postavení rodičů. Tyto faktory přecházely z člověka na člověka a na jejich předávání se vztahovalo několik nepsaných pravidel – pohlaví potomka, pořadí narození nebo sňatková strategie. Tyto pravidla nebyla nijak závazná nebo postihnutelná. Postavení člověka v tradiční společnosti, jeho moc a majetek, tedy závisel na postavení jeho rodičů a finančním kapitálu, kterým ho vybavily.

V moderní společnosti bylo působení rodiny a majetku, jako hlavního faktoru ovlivňující postavení člověka, odsunuto a jeho místo nahradila škola. S nástupem povinné školní docházky a rozvojem školství se vzdělání stalo hlavním faktorem ovlivňujícím výši ekonomického kapitálu většiny obyvatel, a tudíž i jejich sociálního postavení. Nezáleží už pouze na ekonomickém postavení rodiny, ale především na schopnostech a dovednostech jedince, jeho úspěších ve škole, ctižádosti a stupni dosaženého vzdělání. Čím vyšší vzdělání, tím lepší postavení na trhu práce, které přinese prestižnější a lépe platově ohodnocené zaměstnání, jež ovlivňuje životní úroveň člověka a jeho postavení na společenském žebříčku.

Podle T. Katrňáka škola převzala úlohu rodiny, kterou hrála v tradiční společnosti. V minulosti bylo postavení jedince ve společnosti, jeho životní a ekonomická úroveň přímo závislá na rodičích. V současnosti jsou tyto faktory řízeny na základě vzdělávacího systému. Úspěšnost ve škole předem vymezuje budoucí umístění jedince na trhu práce (s výučním listem mohou dělat dělníka, s vysokoškolským titulem mohou vykonávat vysoce odbornou profesi). Tím, že škola uděluje tituly na základě dosaženého vzdělání, rozděluje tak společnost na jedince, kteří jsou nositeli titulu s předpokladem lepšího uplatnění na trhu práce a jedince, kteří titulu nedosáhli, tudíž bez pravděpodobnosti umístit se na vyšších místech společenského žebříčku.

Vzdělanostní nerovnost

Na vzdělanostní nerovnost se dá pohlížet dvěma způsoby. Můžeme rozlišovat nerovnost z pohledu tzv. **alokace vzdělání**, zaměřující se na rovnost šancí dosáhnout určitého stupně vzdělání u dětí z různých sociálních vrstev a na **nerovnost v distribuci vzdělání**, která pomocí rozptylu nebo jiných statistických údajů vymezuje například průměrné vzdělání různých sociálních skupin. Tyto dva pohledy na vzdělanostní nerovnost nebyly až do 80. let 20. století rozlišovány. Sociolog Robert Mare poukázal na to, že se jedná o dva metodologicky odlišné pojmy.

Distribuce vzdělání

Distribuce vzdělání úzce souvisí s přechodem ke vzdělanostní společnosti a požadavky na rovné příležitosti na vzdělání. Výzkumy nerovnosti distribuce vzdělání vycházejí ze statistik, jejíž analýzou se došlo k závěru, že v mnoha společnostech se blíží rovnosti. „Při srovnání napříč kohortami se ukazuje, že celková variace v dosaženém vzdělání klesá v čase a zároveň narůstá průměrné vzdělání.“² Tento fenomén Kreidl přičítá rostoucí poptávce po vzdělání a rozvoji vzdělanostních příležitostí i pro znevýhodněné skupiny obyvatel, převážně mezi ženami, rasovými menšinami a občany s nižších společenských tříd.

Alokace vzdělání

Nerovností v alokaci vzdělání rozumíme převážně nerovné pravděpodobnosti úspěchu ve vzdělávacím procesu jednotlivců z různých sociálních vrstev. Pro vyjádření relativních šancí jednotlivých vrstev na vzdělání, tzv. alokaci vzdělání, se používá Mareho tranzitivního modelu dosahování vzdělání, který je hlavním sociologickým nástrojem pro výzkum vzdělanostní nerovnosti.

Pro průchod jednotlivými úrovněmi vzdělávacího systému je nutné překonat tzv. tranzice. Na každé tranzici je působení sociálního původu jedince většinou odlišné. Tento model umožňuje přibližně určit vliv sociálního původu jedince na přechod z jednoho stupně vzdělávacího

² KREIDL, Martin. *Cesty ke vzdělání : Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnost v socialismu*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2008. s. 32

procesu na druhý (přechod ze základní školy na střední, ze střední školy na vysokou apod.) a umožňuje srovnání na základě časových i mezinárodních hledisek.

Vztah mezi rovností distribuce a alokace vzdělání je křehký. Do 80. let 20. století se sociologové domnívali, že zvyšující se podíl lidí dosahující vyššího vzdělání znamená snížení vzdělanostní nerovnosti. Nyní se ovšem zdá, že vyrovnaní distribuce vzdělání nemusí nutně vést k rovnosti v alokaci vzdělání. Pokud není poptávka po určitém stupni vzdělání nasycena ze strany vyšších vrstev, nezvyšují se šance vyššího vzdělání pro jedince z nižší třídy.

3. Vliv školy a rodiny na vzdělanostní nerovnost

Prostředí, ve kterém člověk vyrůstá, má dopad na jeho budoucí život. Je prokázáno, že u dětí pocházejících z privilegovaných rodin se vzdělanými rodiči, existuje vysoká pravděpodobnost, že v dospělosti dosáhnou stejného společenského postavení jako měli jejich rodiče a budou mít stejnou ekonomickou úroveň a způsob života, jaký měli během dětství. Za to děti, pocházející z chudších a hůře postavených rodin mají velkou pravděpodobnost, že budou žít ve stejných životních podmínkách jako jejich rodiče, bez dostatečného vzdělání a na nízké sociální a ekonomické úrovni.

Cílem vzdělávání by mělo být umožnit vzestupnou sociální mobilitu, tedy postup na společenském žebříčku, bez ohledu na jejich sociální původ, ale na základě jejich schopností, dovedností a píli. „Přestože se současné společnosti v mnoha ohledech radikálně proměňují, tendence k mezigeneračnímu přenosu vzdělávacího, sociálního i ekonomického statusu v rodinách z jedné generace na druhou přetrvává po celé dvacáté století a ani ve století jednadvacátém se nezdá ustupovat“³. Co je tedy příčinou přetrvávající vzdělanostní nerovnosti? Řada sociologických prací zabývajících se touto problematikou, čerpá z konceptu kulturního kapitálu francouzského sociologa Pierra Bourdieua.

3.1 Pierre Bourdieu a kulturní kapitál

Souvislosti mezi sociální a vzdělanostní nerovností vidí P. Bourdieu v kulturním kapitálu jedince. Ten chápe, jako dovednosti, které člověk získal z prostředí, ve kterém vyrostl a znalosti, které si osvojil. Kulturní kapitál se vztahuje vždy na konkrétního jedince, jeho chování a názory.

Kulturní kapitál se vyskytuje ve třech formách. Mezi vtělený kulturní kapitál patří intelektuální a tělesné dispozice jedince. Dalším je objektivizovaný kulturní kapitál, kam se řadí například obrazy, fotografie, knihy apod. A posledním je institucionalizovaný kulturní kapitál, kam spadají akademické tituly a hodnosti.

³ KREIDL, Martin. *Cesty ke vzdělání : Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnost v socialismu*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2008. s. 27

Děti z vyšších společenských vrstev mají vyšší kulturní kapitál, který zdědili od svých rodičů. Jedná se především o jazykové schopnosti a kulturní znalosti, díky kterému jsou ve škole úspěšné. Škola pak tyto děti lépe hodnotí a považuje je za nadané a schopné, na úkor dětí z nižších vrstev, které nevyrostaly v kulturně bohatém prostředí.

Sociální pozice rodičů má dopad na jejich přístup k potomkovi, který působí na průběh jeho socializace. Podle P. Bourdieua škola nevyrovnává rozdíly kulturního kapitálu, kterými jsou děti z různých sociálních vrstev vybaveny, „ ale naopak je umocňuje, přispívá k jejich kontinuitě, protože latentně požaduje to, co explicitně neposkytuje.“⁴ To znamená, že děti z vyšších vrstev s větším kulturním kapitálem zvýhodňuje tím, že je hodnotí jako inteligentní a nadané a naopak, děti z nižších kulturním kapitálem označuje jako děti bez talentu a schopností. Z tohoto konceptu také čerpá ve své výzkumné práci T. Katrňák.

3.2 Příčiny vzdělanostní nerovnosti

Podle Katrňáka sociální postavení rodičů a úspěšnost jejich dětí ve vzdělávacím systému souvisí s faktem, že ve škole dochází k selekci ve prospěch dětí z vyšších vrstev, což vytváří sociální nerovnosti. Ve škole děti zjišťují, že jejich schopnosti a dovednosti nedosahují na takové povolání, které by bylo řádově odlišné od povolání, které vykonávají jejich rodiče. Obvykle se tedy ocitají v podobném sociálním postavení.

Příčina tohoto fenoménu není v tom, že by děti pocházející z nižší vrstvy byly méně nadané než děti lépe společensky postavených rodičů. Problém vidí Katrňák v tom, že škola podle svých norem hodnotí děti z nižších vrstev jako netalentované, bez schopností, a tím separuje děti z nižších a vyšších vrstev. „Škola je místem, kde se sociální nerovnosti transformují v nerovnosti vzdělanostní, kde se sociální původ mění v osobní zásluhy a individuální schopnosti.“⁵

Na základě prováděného výzkumu reprodukce vzdělanostní nerovnosti, došel Katrňák k závěrům, že rodiny z nižších vrstev (dělnické rodiny) nemají se školou dobré vztahy, nikdy je nebavila. Svě zkušenosti promítají do života svých dětí a nekladou na ně příliš velké studijní požadavky. Jsou spíše materiálně zaměřeni a kladnou důraz na brzké získání

⁴ KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci : vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. s. 32

⁵ tamtéž

nezávislosti. Naproti tomu vysokoškolsky vzdělaní rodiče mají ke škole pozitivní vztah, protože vzdělání hraje klíčovou úlohu v jejich životě. Rozdíly ve vztazích ke škole pak Katriňák vidí v odlišném vnímání okolního světa, které vzniklo při reakci na strukturální podmínky rodiny.

4. Vzdelanostní nerovnost v české společnosti

České prostředí se vyznačuje silnou závislostí mezi dosaženým stupněm vzdělání u dítěte a rodičů. Dominantní vliv je přitom přikládán sociokulturnímu kapitálu otce. České společenství je také typické sociální uzavřeností vzdělávacího systému, které započalo v komunistickém režimu.

4.1 Vývoj vzdelanostní nerovnosti do roku 1989

Za socialismu docházelo v českých zemích ke zpomalování vývoje vzdelanostních příležitostí na úrovni středního a vysokoškolského vzdělání, což mělo za následek zvýšení faktoru sociálního původu. „V důsledku ideologicky podmíněné redistributivní logiky (např. kvótního systému přidělování studijních míst) došlo také postupně k poklesu prestiže vzdělání a jeho nízkému odměňování.“⁶ Podle N. Simonové nedošlo během komunistického režimu u nás k výrazným změnám ve vzdelanostní nerovnosti. „Autoři se shodují na tom, že ke snížení vzdelanostní nerovnosti došlo na úrovni středního školství, na úrovni školství vysokého však zůstaly nezměněny.“

V 80. letech byla zavedena povinná desetiletá školní docházka, což zahrnovalo i povinné studium na střední škole. Poptávka po středním vzdělání byla zaplněna. Přijetí na vysokou školu bylo podmíněno kritérii uplatňovanými při přijímacím řízení jako sociální původ nebo politické názory. Omezení bylo také v počtu přihlášek. Student mohl podat jen jednu.

4.2 Vývoj vzdelanostní nerovnosti po roce 1989

Po roce 1989 došlo k dalším reformám vzdělávacího systému. Struktura středního vzdělávání byla změněna rostoucím počtem maturitních oborů a opadl tak zájem o obory učňovské. V důsledku stoupl počet maturantů a tudíž i počet potenciálních uchazečů o vysokou školu. Expanze terciálního vzdělávání se nestačila přizpůsobit rostoucímu počtu studentů z maturitou, která vedla ke snižující se pravděpodobnosti přijetí uchazečů.

Po roce 1990 se zvyšuje poptávka studentů po vysokoškolském vzdělání, která však převyšuje nabídku studijních míst. Význam vzdělání se stává základem pro úspěch jedince v profesionálním životě a ovlivňuje výši příjmu a životní úroveň jedince.

⁶ SIMONOVÁ, Natalie. *Vliv nerovnoměrného vývoje vzdělávacího systému na vzdelanostní nerovnosti po roce 1989 v ČR*. [s.l.] : [s.n.], 2002. s. 202

Ačkoliv by se mohlo zdát, že by se nerovnosti v přístupu ke vzdělání měly prohlubovat, bylo na základě výzkumných prací zjištěn opačný efekt. Vzdělanostní nerovnost se snižuje. Stejně tak i vliv sociálního původu jedince na dosaženou úroveň vzdělání. Dominantní roli už nehraje ekonomický kapitál rodiny, nýbrž kulturní kapitál.

5. Závěr

V této seminární práci jsem se pokusila vytyčit hlavní příčiny sociální nerovnosti, která jde v současné tzv. vzdělanostní společnosti, ruku v ruce se vzdělanostní nerovností. Distribuce vzdělání se začíná přibližovat rovnosti, avšak nezaručuje stejné šance na vzdělání všem bez rozdílu původů. Děti z dělnických rodin mají menší dispozice pro překonání selektivního výběru současného vzdělanostního systému. Záleží na nárůstu vzdělanostních příležitostí, které mají v porovnání se zájmem o studium zatím příliš pomalý vzestup a obrat k lepšímu zatím není příliš pravděpodobný.

Použité zdroje

1. BOUDON, Raymond, et al. *Sociologický slovník*. Vladimír Jochman. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 249 s.
2. KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci : vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. 190 s.
3. KREIDL, Martin. *Cesty ke vzdělání : Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnost v socialismu*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2008. 324 s. ISBN 978-80-7043-678-3.
4. MATĚJŮ, Petr, STRAKOVÁ, Jana. Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostní nerovnosti. *Sociologický časopis*. 2003, roč. 39, č. 5, s. 625-652.
5. SIMONOVÁ, Natalie. Nerovnosti v přístupu ke vzdělávání. *Socioweb : Sociologický webzín* [online]. 2003 [cit. 2009-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=171&lst=108>>.
6. SIMONOVÁ, Natalie. *Vliv nerovnoměrného vývoje vzdělanostního systému na vzdělanostní nerovnosti po roce 1989 v ČR*. [s.l.] : [s.n.], 2002. 215 s. Dostupný z WWW: <http://www.muweb.cz/www/10let/texty-ts/simonova02_vzd-system.pdf>.
7. VOJTÍŠKOVÁ, Kateřina. Kvalitativní výzkumy vzdělanostní nerovnosti. *Socioweb : Sociologický webzín* [online]. 2007 [cit. 2009-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=274&lst=108>>.

